એકમ પડતર પદ્ધતિ (Unit Costing)

THEORY

1. પરિચય (Introduction)

દરેક ઉત્પાદક જાણવા માંગે છે : મારા માલનો **એક એકમ** બનાવવાનો ખર્ચ કેટલો? જ્યારે કોઈ કારખાનું સતત એક જ પ્રકારનો ધોરણસરનો માલ બનાવતું હોય — જેમ કે સિમેન્ટ, ખાંડ, કાગળ, કાપડ, ઈંટ — ત્યારે સૌથી સરળ અને કુદરતી રીત એ છે કે કુલ ખર્ચને કુલ ઉત્પાદિત એકમોથી ભાગવો. આ પદ્ધતિને **એકમ પડતર પદ્ધતિ (Unit Costing)** કહે છે. આ પડતર-ગણતરીની સૌથી મૂળભૂત પદ્ધતિ છે, તેથી ખર્ચ હિસાબશાસ્ત્રમાં તે પહેલા શીખવવામાં આવે છે.

2. અર્થ અને વ્યાખ્યા (Meaning & Definition)

એકમ પડતર પદ્ધતિ (જેને **આઉટપુટ કોસ્ટિંગ (Output Costing) અથવા સિંગલ આઉટપુટ કોસ્ટિંગ**) પણ કહે છે) એવી પદ્ધતિ છે, જેમાં ચોક્કસ સમયગાળાના ઉત્પાદનના કુલ ખર્ચને તે સમયગાળામાં ઉત્પાદિત એકમોની સંખ્યા વડે ભાગીને એકમદીઠ પડતર શોધવામાં આવે છે. પડતર યોગ્ય પડતર-એકમમાં દર્શાવાય છે — ટન, કિલો, મીટર, લિટર કે નંગ.

એકમદીઠ પડતર = સમયગાળાના કુલ ઉત્પાદન ખર્ચ ÷ કુલ ઉત્પાદિત એકમો

આ માત્ર ગણતરીની પદ્ધતિ જ નથી, પરંતુ **પડતરપત્રક (Cost Sheet)** બનાવવાનો પણ આધાર છે — કારણ કે પડતરપત્રકમાં કુલ ખર્ચને તત્વોમાં વર્ગીકૃત કરી પછી એકમદીઠ પડતર દર્શાવાય છે.

3. લાક્ષણિકતાઓ (Features)

- ઉત્પાદન એક જ માલનું અથવા એક જ માલની થોડી ધોરણસરની જાતોનું થાય છે.
- ઉત્પાદન મોટા પાયા પર અને સતત (નિયમિત પ્રવાહમાં) થાય છે.
- ઉત્પાદન એકસરખું હોય છે — બધા એકમ કદ, આકાર અને ગુણવત્તામાં સમાન.
- ઉત્પાદનનો એકમ ભૌતિક અને સરળતાથી માપી શકાય તેવો હોય છે (ટન, કિલો, મીટર, લિટર, નંગ).
- દરેક એકમની પડતર લગભગ સરખી હોવાથી એકમદીઠ પડતર એ સરેરાશ પડતર હોય છે.
- સમયાંતરે (અઠવાડિયે, મહિને, વર્ષે) અલગ પડતરપત્રક બનાવવામાં આવે છે.

4. એકમ પડતર પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય તેવા ઉદ્યોગો

ઉદ્યોગ	પડતર-એકમ
સિમેન્ટ	ટન / બોરી દીઠ
ખાંડ	ક્વિન્ટલ / ટન દીઠ
કાગળની મિલ	કિલો / રીમ દીઠ
કાપડ	મીટર દીઠ
કોલસો અને ખાણ	ટન દીઠ
સ્ટીલ	ટન દીઠ
ઈંટનો ઉદ્યોગ	1,000 ઈંટ દીઠ

ડેરી / દૂધ	લિટર દીઠ
બિસ્કિટ / ખાદ્ય પદાર્થ	કિલો / પેકેટ દીઠ
સાબુ / રસાયણ	કિલો / લિટર દીઠ
પેઇન્ટ / તેલ	લિટર / કિલો દીઠ

5. એકમ પડતર પદ્ધતિના ફાયદા (Advantages)

- **સરળ અને સહેલી :** ગણતરી સરળ હોવાથી નાના ઉદ્યોગો પણ તે વાપરી શકે છે.
- **વેચાણ કિંમત નક્કી કરવામાં મદદ :** એકમદીઠ પડતર કિંમત નક્કી કરવા માટે સ્પષ્ટ આધાર આપે છે.
- **સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન :** આખરના સ્ટોકનું એકમદીઠ પડતરે મૂલ્યાંકન સરળતાથી કરી શકાય.
- **ખર્ચ ઉપર નિયંત્રણ :** સમયગાળાની એકમદીઠ પડતર જોવાથી નકામા ખર્ચ પર નિયંત્રણ મળે છે.
- **તુલના :** જુદા સમયગાળાની પડતર સરખાવી કાર્યક્ષમતા જાણી શકાય.
- **સ્ટાન્ડર્ડ કોસ્ટિંગનો આધાર :** ભૂતકાળની એકમદીઠ પડતર પરથી ધોરણો અને અંદાજો બનાવી શકાય.
- **ટેન્ડર અને ભાવ-કિંમત :** જોઈતા નફા સાથે ટેન્ડર કિંમત આપવામાં મદદ કરે છે.

6. એકમ પડતર પદ્ધતિની મર્યાદાઓ (Limitations)

- જ્યાં એક જ કારખાનામાં બે કે વધુ જુદા માલ બને છે ત્યાં યોગ્ય નથી.
- જોબ અથવા ઠેકાના કામ માટે યોગ્ય નથી, જ્યાં દરેક કામ જુદું હોય.
- સ્થિર ખર્ચને કારણે ઉત્પાદન વધે એટલે એકમદીઠ પડતર ઘટે છે — જુદા સ્તરની તુલનામાં કાળજી જોઈએ.
- એકમદીઠ પડતર માત્ર સરેરાશ હોવાથી કોઈ ચોક્કસ પ્રક્રિયાની બિનકાર્યક્ષમતા ઢંકાઈ શકે.
- ખોટ (નુકસાન) ને સામાન્ય/અસામાન્યમાં અલગ ગણતરી કરવી પડે છે.

7. પડતર-પદ્ધતિઓમાં એકમ પડતર પદ્ધતિનું સ્થાન

જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓ માટે જુદી પડતર-પદ્ધતિઓ વપરાય છે :

પદ્ધતિ	ક્યાં વપરાય
એકમ પડતર (આઉટપુટ) પદ્ધતિ	એક જ ધોરણસરનો, એકસરખો માલ સતત બનાવતા ઉદ્યોગો (સિમેન્ટ, ખાંડ, કાગળ)
જોબ કોસ્ટિંગ	દરેક કામ જુદું હોય (છાપખાનું, સમારકામ)
કોન્ટ્રાક્ટ કોસ્ટિંગ	મોટા બાંધકામના ઠેકા (મકાન, પુલ)
પ્રોસેસ કોસ્ટિંગ	પ્રક્રિયામાંથી પસાર થતા સતત ઉદ્યોગો (રસાયણ, કાપડ)
ઓપરેટિંગ કોસ્ટિંગ	સેવા આપતી સંસ્થાઓ (પરિવહન, હોસ્પિટલ, હોટેલ)

એકમ પડતર પદ્ધતિ સૌથી સરળ છે અને સામાન્ય રીતે પડતરપત્રક સાથે વપરાય છે.

8. એકમ પડતર પદ્ધતિમાં પડતર-એકમ અને પડતર-કેન્દ્ર

- **પડતર-એકમ :** જે એકમમાં એકમદીઠ પડતર દર્શાવાય — દા.ત. ટન, કિલો, મીટર, લિટર.
- **પડતર-કેન્દ્ર :** જે વિભાગ/ભાગ માટે ખર્ચ એકત્ર થાય — દા.ત. ઈંટના કારખાનાનો 'ભઠ્ઠી' વિભાગ, સ્ટીલ પ્લાન્ટનો 'ઓગાળવાનો' વિભાગ. ઉત્પાદન પડતર-કેન્દ્રો ખર્ચ ક્યાં થયો તે શોધવામાં મદદ કરે છે.

મુદ્દો	પડતર-એકમ	પડતર-કેન્દ્ર
અર્થ	પડતર માપવાનો માલ/સેવાનો એકમ	ખર્ચ એકત્ર થાય તે સ્થળ/ભાગ
પ્રશ્ન	કેટલા ઉત્પાદનની પડતર?	કયા વિભાગમાં ખર્ચ થયો?
ઉદાહરણ	સિમેન્ટનો ટન	બોટલિંગ પ્લાન્ટ, પેકિંગ વિભાગ
આધાર	ઉત્પાદન સાથે સંબંધિત	સ્થળ/પ્રવૃત્તિ સાથે સંબંધિત

9. પડતરનાં તત્વો (Elements of Cost)

માલની કુલ પડતર ત્રણ મૂળભૂત તત્વોથી બને છે :

9.1 માલસામાન

- **સીધી (કાચી) સામગ્રી :** જે સામગ્રી તૈયાર માલનો ભાગ બને — દા.ત. સિમેન્ટમાં ક્લિન્કર અને જીપ્સમ, ખાંડમાં શેરડી, કાગળમાં લાકડાનો ગોળો.
- **પરોક્ષ સામગ્રી :** જે માલ સાથે ઓળખી ન શકાય — દા.ત. લ્યુબ્રિકેટિંગ તેલ, સુતરાઉ કાપડ, સ્ટેશનરી.

9.2 મજૂરી

- **સીધી મજૂરી (વેતન) :** ઉત્પાદન પર સીધું કામ કરતા મજૂરોનું વેતન — દા.ત. મશીન ઓપરેટર, વણકર, પેકરનું વેતન.
- **પરોક્ષ મજૂરી :** મદદ કરતા પણ સીધો માલ ન બનાવતા મજૂરોનું વેતન — દા.ત. ફોરમેન, સ્ટોરકીપર, ચોકીદાર.

9.3 ખર્ચા

- **સીધા ખર્ચા :** ઉત્પાદન સાથે સીધા જોડાયેલા ખર્ચા — દા.ત. ખાસ મશીનનું ભાડું, ખાસ ડિઝાઈન/નમૂનાનો ખર્ચ, રોયલ્ટી.
- **પરોક્ષ ખર્ચા :** બાકીના બધા પરોક્ષ ખર્ચ — ભાડું, પાવર, મરામત, ઘસારો, વેચાણ અને વહીવટી ખર્ચ.

પ્રાથમિક પડતર = વપરાયેલ સીધી સામગ્રી + સીધી મજૂરી + સીધા ખર્ચા

નોંધ : પ્રાથમિક પડતરને 'સીધો ખર્ચ' અથવા 'પહેલો ખર્ચ' પણ કહેવાય છે. તે પડતરપત્રકનો પહેલો તબક્કો છે.

10. ખર્ચનું વર્ગીકરણ (ઝડપી પુનરાવર્તન)

આધાર	પ્રકારો
તત્વો પ્રમાણે	સામગ્રી, મજૂરી, ખર્ચા
સ્વભાવ (વર્તણૂક) પ્રમાણે	સ્થિર, ચલ, અર્ધ-ચલ
કાર્ય પ્રમાણે	ઉત્પાદન, વહીવટી, વેચાણ, વિતરણ
ઓળખ પ્રમાણે	સીધો (પ્રત્યક્ષ), પરોક્ષ
નિયંત્રણ પ્રમાણે	નિયંત્રણક્ષમ, અનિયંત્રણક્ષમ
સમય પ્રમાણે	ઐતિહાસિક (વાસ્તવિક), પૂર્વનિર્ધારિત (અંદાજિત/ધોરણ)

11. પડતરપત્રક (Cost Sheet) — અર્થ અને વ્યાખ્યા

પડતરપત્રક એ એવું નિવેદન/વિવરણ છે, જે ચોક્કસ સમયગાળા માટે અને ચોક્કસ ઉત્પાદન માટે કુલ પડતર અને એકમદીઠ પડતર, પડતરનાં જુદા જુદા તત્વો (સામગ્રી, મજૂરી, ખર્ચા) પ્રમાણે વ્યવસ્થિત રીતે દર્શાવે છે. એકમ પડતર પદ્ધતિમાં પડતરપત્રક જ મુખ્ય છે.

સરળ વ્યાખ્યા : પડતરપત્રક એ વિવરણ છે, જે ચોક્કસ સમયગાળામાં અને ચોક્કસ ઉત્પાદન માટે થયેલ ઉત્પાદનની પડતરને વિવિધ તત્વો હેઠળ વર્ગીકૃત સ્વરૂપે દર્શાવે છે.

12. પડતરપત્રકના હેતુઓ (Objectives / Uses)

- ઉત્પાદનની કુલ પડતર અને એકમદીઠ પડતર જાણવા.
- કુલ પડતરનું તત્વોમાં વિભાજન અને પેટા-સરવાળા (પ્રાથમિક પડતર, કારખાના પડતર, ઉત્પાદન પડતર, વેચાણ પડતર) દર્શાવવા.
- હાલના સમયગાળાની પડતરની પાછલા સમયગાળા અને અંદાજિત પડતર સાથે તુલના કરવા.
- વેચાણ કિંમત અને નફો નક્કી કરવામાં સંચાલનને મદદ કરવા.
- ભવિષ્યના ઓર્ડર માટે ટેન્ડર અને કિંમત-સૂચના તૈયાર કરવામાં મદદ કરવા.
- આખરના તૈયાર માલના સ્ટોકનું મૂલ્યાંકન કરવામાં મદદ કરવા.
- ખર્ચ-નિયંત્રણ અને ખર્ચ-ઘટાડા માટે આધાર પૂરો પાડવા.
- નિર્ણયોમાં મદદ — દા.ત. પોતે બનાવવું કે ખરીદવું, ઓર્ડર સ્વીકારવો કે નહીં.

13. પડતરપત્રકનો નમૂનો (Pro-forma)

દરેક પડતરપત્રકમાં બે રકમ-કૉલમ હોય છે : **(1) કુલ રકમ (રૂ.)** અને **(2) એકમદીઠ રકમ (રૂ.)**. પ્રમાણભૂત નમૂનો નીચે છે — આ માળખું મોઢે કરવું જરૂરી છે.

લેખ (વિગતો)	કુલ (રૂ.)	એકમદીઠ (રૂ.)
કાચા માલનો શરૂઆતનો સ્ટોક	XXX	
ઉમેરો : કાચા માલની ખરીદી	XXX	
ઉમેરો : ગાડાભાડું / ખરીદી પરના ખર્ચા	XXX	
બાદ કરો : કાચા માલનો આખરનો (અંતિમ) સ્ટોક	(XXX)	
(1) માલસામાનનો વપરાશ	XXX	XXX
ઉમેરો : સીધી મજૂરી	XXX	XXX
ઉમેરો : સીધા ખર્ચા	XXX	XXX
(2) પ્રાથમિક પડતર (PRIME COST)	XXX	XXX
ઉમેરો : કારખાનાના (વર્ક્સ) પરોક્ષ ખર્ચ	XXX	XXX
ઉમેરો : ચાલુ કામ (WIP) નો શરૂઆતનો સ્ટોક	XXX	
બાદ કરો : ચાલુ કામ (WIP) નો આખરનો સ્ટોક	(XXX)	
(3) કારખાના પડતર (FACTORY / WORKS COST)	XXX	XXX
ઉમેરો : વહીવટી (ઓફિસ) પરોક્ષ ખર્ચ	XXX	XXX
(4) ઉત્પાદન પડતર (બનાવેલા	XXX	XXX

માલની)		
ઉમેરો : તૈયાર માલનો શરૂઆતનો સ્ટોક	XXX	
બાદ કરો : તૈયાર માલનો આખરનો સ્ટોક	(XXX)	
(5) વેચેલ માલની ઉત્પાદન પડતર	XXX	XXX
ઉમેરો : વેચાણ અને વિતરણ પરોક્ષ ખર્ચ	XXX	XXX
(6) વેચાણ પડતર / કુલ પડતર	XXX	XXX
ઉમેરો : નફો	XXX	XXX
(7) વેચાણ	XXX	XXX

(ઘણા સાદા પ્રશ્નોમાં સ્ટોક હોતો નથી; ત્યારે એ જ વિવરણ આમ બને છે : પ્રાથમિક પડતર → કારખાના પડતર → ઉત્પાદન પડતર → વેચાણ પડતર.)

14. દરેક મથાળાની સમજ (Explanation of Headings)

- **માલસામાનનો વપરાશ :** ખરેખર વપરાયેલી કાચી સામગ્રીની કિંમત = શરૂઆતનો સ્ટોક + ખરીદી + ગાડાભાડું – આખરનો સ્ટોક.
- **પ્રાથમિક પડતર :** સીધી સામગ્રી + સીધી મજૂરી + સીધા ખર્ચા. બધા સીધા ઇનપુટની પડતર.
- **કારખાના પડતર :** પ્રાથમિક પડતર + કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ (શરૂઆતનું WIP ઉમેરી, આખરનું WIP બાદ કરી). આને 'વર્ક્સ પડતર' પણ કહેવાય છે.
- **ઉત્પાદન પડતર :** કારખાના પડતર + વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ. બનાવેલા તૈયાર માલની કુલ પડતર.
- **વેચેલ માલની ઉત્પાદન પડતર :** ઉત્પાદન પડતરમાં તૈયાર માલના સ્ટોકનો સમાયોજન કરી — ખરેખર વેચાયેલા એકમોની પડતર.
- **વેચાણ પડતર (કુલ પડતર) :** વેચેલ માલની ઉત્પાદન પડતર + વેચાણ અને વિતરણ પરોક્ષ ખર્ચ. ગ્રાહક સુધી પહોંચાડવાનો કુલ ખર્ચ.
- **વેચાણ :** વેચાણ પડતર + નફો (કે – નુકસાન). જ્યારે વેચાણ આપેલું હોય ત્યારે નફો બાકીની (balancing) રકમ છે.

15. પડતરપત્રકમાં સ્ટોકની સારવાર (Treatment of Stock)

સ્ટોક ત્રણ પ્રકારનો હોય છે અને દરેક જુદા તબક્કે સમાયોજિત થાય છે :

સ્ટોકનો પ્રકાર	ક્યાં સમાયોજન	નિયમ
કાચા માલનો સ્ટોક	માલસામાનનો વપરાશ ગણતી વખતે	શરૂઆતનો + ; આખરનો –
ચાલુ કામ (WIP)	કારખાના પડતર ગણતી વખતે	શરૂઆતનો + ; આખરનો –
તૈયાર માલનો સ્ટોક	વેચેલ માલની ઉત્પાદન પડતર ગણતી વખતે	શરૂઆતનો + ; આખરનો –

કારણ (તર્ક) : શરૂઆતનો સ્ટોક પાછલા સમયગાળાનો છે પણ આ સમયગાળામાં વપરાય/વેચાય છે, તેથી ઉમેરાય છે; આખરનો સ્ટોક આ સમયગાળાનો છે પણ વણવપરાયેલો/વણવેચાયેલો રહે છે, તેથી બાદ થાય છે.

મહત્ત્વની નોંધ : આખરનો સ્ટોક હંમેશાં **પડતર કિંમતે** જ મૂલ્યાંકન કરવો, વેચાણ કિંમતે નહીં. જો વેચાણ પર નફાની ટકાવારી આપેલી હોય તો તેનો ઉપયોગ સ્ટોકના મૂલ્યાંકનમાં ન કરવો.

તૈયાર માલ વિશે ખાસ નોંધ : વેચાણ અને વિતરણ ખર્ચ ફક્ત *વેચાયેલા* એકમો પર, જ્યારે કારખાના/વહીવટી ખર્ચ *બનાવેલા* એકમો પર ગણાય છે. તેથી જ ઉત્પાદન પડતર બનાવેલા માલ પર અને વેચાણ પરોક્ષ ખર્ચ તથા નફો વેચાયેલા માલ પર ગણાય છે.

16. ટકાવારીમાં આપેલ પરોક્ષ ખર્ચની સારવાર

ઘણી વાર પરોક્ષ ખર્ચ રૂપિયામાં નહીં પણ ટકાવારીમાં આપેલો હોય છે. પહેલાં એ નક્કી કરો કે ટકાવારી શેના ઉપર લાગુ કરવાની છે :

આપેલ ખર્ચ	આધાર
કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ	સીધી મજૂરી કે સીધી સામગ્રી કે પ્રાથમિક પડતરની ટકાવારી (પ્રશ્નમાં જણાવ્યા મુજબ)
વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ	કારખાના પડતરની ટકાવારી
વેચાણ-વિતરણ પરોક્ષ ખર્ચ	ઉત્પાદન પડતર કે વેચેલ માલની પડતરની ટકાવારી, અથવા વેચાયેલા એકમ દીઠ
નફો	વેચાણ પડતર (પડતર પર) કે વેચાણ કિંમત (વેચાણ પર) ની ટકાવારી

ઉદાહરણ : કારખાના પડતર = રૂ. 1,30,000 અને વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ કારખાના પડતરના 10% હોય તો વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ = રૂ. 13,000. વેચાણ પરોક્ષ ખર્ચ એકમદીઠ રૂ. 1 અને વેચાયેલા એકમ 5,000 હોય તો = રૂ. 5,000. વેચાણ પડતર = 1,48,000 અને નફો વેચાણ પડતર પર 20% હોય તો નફો = 20% × 1,48,000 = રૂ. 29,600.

17. પડતરપત્રક કેવી રીતે બનાવવું — પગલાં

પગલું 1 : મથાળું લખો — કંપની/કારખાનાનું નામ, માલ અને સમયગાળો.

પગલું 2 : માલસામાનનો વપરાશ ગણો (કાચા માલના સ્ટોક અને ગાડાભાડાનો સમાયોજન કરી).

પગલું 3 : એમાં સીધી મજૂરી અને સીધા ખર્ચા ઉમેરી પ્રાથમિક પડતર શોધો.

પગલું 4 : કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ ઉમેરી; શરૂઆતનું અને આખરનું WIP સમાયોજિત કરી કારખાના પડતર શોધો.

પગલું 5 : વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ ઉમેરી ઉત્પાદન પડતર (બનાવેલા માલની) શોધો.

પગલું 6 : તૈયાર માલના શરૂઆત-આખરના સ્ટોકનો સમાયોજન કરી વેચેલ માલની ઉત્પાદન પડતર શોધો.

પગલું 7 : વેચાણ અને વિતરણ પરોક્ષ ખર્ચ ઉમેરી વેચાણ પડતર શોધો.

પગલું 8 : નફો ઉમેરી વેચાણ પર પહોંચો; કે પછી વેચાણ આપેલું હોય તો વેચાણ પડતર બાદ કરી નફો શોધો.

પગલું 9 : દરેક કુલ રકમને યોગ્ય એકમો (બનાવેલા/વેચાયેલા) વડે ભાગી એકમદીઠ આંકડા શોધો.

18. ઉકેલ સાથેનું ઉદાહરણ 1 (સાદું પડતરપત્રક)

એક કારખાનાએ વર્ષ દરમિયાન 5,000 એકમ ઉત્પાદન કર્યું. નીચેની માહિતી પરથી પડતરપત્રક બનાવો, એકમદીઠ પડતર અને નફો દર્શાવો :

લેખ	રૂ.
કાચા માલનો શરૂઆતનો સ્ટોક	10,000
કાચા માલની ખરીદી	85,000
ખરીદી પરનું ગાડાભાડું	5,000
કાચા માલનો આખરનો સ્ટોક	20,000
સીધી મજૂરી	30,000
સીધા ખર્ચા	2,000
કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ	20,000
વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ (કારખાના પડતરના 10%)	—
વેચાણ પરોક્ષ ખર્ચ (એકમદીઠ રૂ. 1)	—
વેચાણ	1,80,000

ઉકેલ

લેખ	રૂ.	રૂ.
માલસામાનનો વપરાશ = 10,000+85,000+5,000−20,000		80,000
સીધી મજૂરી		30,000
સીધા ખર્ચા		2,000
પ્રાથમિક પડતર		1,12,000
ઉમેરો : કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ		20,000
કારખાના પડતર		1,32,000
ઉમેરો : વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ (1,32,000 ના 10%)		13,200
ઉત્પાદન પડતર (5,000 એકમ)		1,45,200
ઉમેરો : વેચાણ પરોક્ષ ખર્ચ (5,000 × 1)		5,000
વેચાણ પડતર		1,50,200
ઉમેરો : નફો (બાકી રકમ)		29,800
વેચાણ		1,80,000

એકમદીઠ ઉત્પાદન પડતર = 1,45,200 ÷ 5,000 = રૂ. 29.04 ; એકમદીઠ વેચાણ પડતર = 1,50,200 ÷ 5,000 = રૂ. 30.04 ; એકમદીઠ નફો = 29,800 ÷ 5,000 = રૂ. 5.96

19. ઉકેલ સાથેનું ઉદાહરણ 2 (WIP અને તૈયાર માલના સ્ટોક સાથે)

એક કંપની નીચેનો ડેટા આપે છે. ઉત્પાદિત એકમ = 10,000; વેચાયેલા એકમ = 9,000. પડતરપત્રક બનાવો :

લેખ	રૂ.
માલસામાનનો વપરાશ	90,000
સીધી મજૂરી	60,000
કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ	45,000
વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ (કારખાના પડતરના 20%)	—
વેચાણ-વિતરણ પરોક્ષ ખર્ચ (વેચાયેલા એકમદીઠ રૂ. 2)	—
શરૂઆતનું ચાલુ કામ (WIP)	12,000
આખરનું ચાલુ કામ (WIP)	18,000

તૈયાર માલનો શરૂઆતનો સ્ટોક (600 એકમ)	13,200
તૈયાર માલનો આખરનો સ્ટોક (1,600 એકમ)	પડતર કિંમતે
વેચાણ (9,000 એકમ)	3,00,000

ઉકેલ

લેખ	રૂ.	રૂ.
માલસામાનનો વપરાશ		90,000
સીધી મજૂરી		60,000
પ્રાથમિક પડતર		1,50,000
ઉમેરો : કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ		45,000
ઉમેરો : શરૂઆતનું WIP	12,000	
બાદ કરો : આખરનું WIP	(18,000)	
કારખાના પડતર		1,89,000
ઉમેરો : વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ (1,89,000 ના 20%)		37,800
ઉત્પાદન પડતર (10,000 એકમ)		2,26,800
એકમદીઠ ઉત્પાદન પડતર = 2,26,800 ÷ 10,000 = રૂ. 22.68		
ઉમેરો : તૈયાર માલનો શરૂઆતનો સ્ટોક (600 × 22.68)		13,608
બાદ કરો : તૈયાર માલનો આખરનો સ્ટોક (1,600 × 22.68)		(36,288)
વેચેલ માલની ઉત્પાદન પડતર (9,000 એકમ)		2,04,120
ઉમેરો : વેચાણ-વિતરણ પરોક્ષ ખર્ચ (9,000 × 2)		18,000
વેચાણ પડતર		2,22,120
ઉમેરો : નફો (બાકી રકમ)		77,880
વેચાણ		3,00,000

ચકાસણી : તૈયાર માલનો આખરનો સ્ટોક = 1,600 એકમ × રૂ. 22.68 = રૂ. 36,288 (એકમદીઠ ઉત્પાદન પડતરે મૂલ્યાંકન, વેચાણ કિંમતે નહીં).

20. પડતરપત્રકમાં સમાવેશ ન થતી વિગતો

કેટલીક વિગતો નફા-નુકસાન ખાતામાં આવે છે, પરંતુ પડતરપત્રકમાં **સમાવેશ થતી નથી**, કારણ કે તે કાં તો માત્ર નાણાકીય, કે મૂડી લેવડ-દેવડ, કે નફાની ફાળવણીના હિસ્સા છે :

- **માત્ર નાણાકીય ખર્ચ :** લોન/ડિબેન્ચર પરનું વ્યાજ, બેંક ચાર્જ, રોકાણ/મિલકત વેચવા પરનું નુકસાન, આવકવેરો, દાન.
- **મૂડી હિસ્સા :** જમીન/મકાન/મશીનરીની ખરીદી, નવા પ્રોજેક્ટના ખર્ચ, મૂડી નફો કે નુકસાન.
- **માંડી વાળેલી અદ્રશ્ય/અમૂર્ત વસ્તુઓ :** માંડી વાળેલી પાઘડી (goodwill), માંડી વાળેલા પ્રાથમિક ખર્ચા, શેર/ડિબેન્ચર ઈશ્યુ પરનું વટાવ.

- **નફાની ફાળવણી (Appropriation) :** ડિવિડન્ડ, અનામતમાં ફેરબદલી, આવકવેરાની જોગવાઈ, સામાન્ય અનામત, સ્થગિત આવક-ખર્ચ.

નોંધ : જો પ્રશ્નમાં આવી વિગતો આપેલી હોય તો પડતરપત્રક બનાવતી વખતે તેને અવગણવામાં આવે છે.

21. વેચાણ કિંમત અને નફાની ગણતરી

પડતર અને વેચાણ કિંમત વચ્ચેનો સંબંધ કાળજીપૂર્વક સમજવો જોઈએ :

- **પડતર પર નફાની ટકાવારી ('on cost') :** નફો = ટકા × વેચાણ પડતર; વેચાણ = વેચાણ પડતર + નફો.
- **વેચાણ કિંમત પર નફાની ટકાવારી ('on sales') :** ત્યારે વેચાણ પડતર = (100 − ટકા) વેચાણ કિંમત.

 દા.ત. વેચાણ પર 20% નફો એટલે જો વેચાણ = 100 તો પડતર = 80. એટલે નફો = (20/80) × પડતર = પડતર પર 25%.

જો	રૂ.માં અર્થ	સમકક્ષ
પડતર પર 25% નફો	પડતર 100, નફો 25, વેચાણ 125	નફો = 25/125 = વેચાણ પર 20%
વેચાણ પર 20% નફો	વેચાણ 100, નફો 20, પડતર 80	નફો = 20/80 = પડતર પર 25%
વેચાણ પર 10% નુકસાન	વેચાણ 100, નુકસાન 10, પડતર 110	નુકસાન = 10/90 = પડતર પર 11.11%

યાદ રાખો : 'on cost' (પડતર પર) કે 'on selling price' (વેચાણ પર) — એ નક્કી કરે છે કે છેદ (આધાર) કયો લેવો. હંમેશાં પૂછો : કોના ટકા?

22. અંદાજિત પડતરપત્રક અને ટેન્ડર કિંમત (Estimated Cost Sheet & Tender)

અર્થ : જ્યારે ઉત્પાદક ભવિષ્યના ઓર્ડર માટે ભાવ આપવા માંગે છે ત્યારે તે માલસામાન, મજૂરી અને પરોક્ષ ખર્ચના અપેક્ષિત ખર્ચ પરથી **અંદાજિત (ટેન્ડર) પડતરપત્રક** બનાવે છે અને ઇચ્છિત નફો ઉમેરે છે. આપવામાં આવતી કિંમતને **ટેન્ડર કિંમત / કિંમત-સૂચના (Quotation)** કહેવાય છે.

ટેન્ડર કિંમત બનાવવાનાં પગલાં : (1) જોઈતી સામગ્રી અને તેની કિંમતનો અંદાજ કરો; (2) સીધી મજૂરી અને સીધા ખર્ચાનો અંદાજ કરો; (3) આપેલ ટકાવારી પ્રમાણે કારખાના, વહીવટી અને વેચાણ-વિતરણ પરોક્ષ ખર્ચ ઉમેરો; (4) અંદાજિત કુલ પડતર શોધો; (5) જોઈતો નફો ઉમેરો (પડતર પર કે વેચાણ પર — આપેલ હોય તે પ્રમાણે).

22.1 ટેન્ડર કિંમતનું ઉદાહરણ

એક કંપની 2,000 એકમ ઉત્પાદન કરવાની અપેક્ષા રાખે છે. એકમદીઠ અંદાજ : સામગ્રી રૂ. 30; મજૂરી રૂ. 20. કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ મજૂરીના 40%; વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ કારખાના પડતરના 20%; વેચાણ ખર્ચ એકમદીઠ રૂ. 4. જો કંપની પડતર પર 25% નફો માંગતી હોય તો એકમદીઠ અને કુલ ટેન્ડર કિંમત શોધો.

ઉકેલ (એકમદીઠ)

લેખ	રૂ.
સામગ્રી	30.00
મજૂરી	20.00
પ્રાથમિક પડતર	50.00
કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ (20 ના 40%)	8.00
કારખાના પડતર	58.00

વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ (58 ના 20%)	11.60
ઉત્પાદન પડતર	69.60
વેચાણ ખર્ચ	4.00
વેચાણ પડતર (કુલ પડતર)	73.60
નફો (પડતર પર 25% = 73.60 ના 25%)	18.40
ટેન્ડર કિંમત (એકમદીઠ)	92.00

2,000 એકમની કુલ ટેન્ડર કિંમત = 2,000 × રૂ. 92 = રૂ. 1,84,000

નોંધ : જો નફો 'વેચાણ કિંમત પર' આપેલો હોય તો પહેલાં પડતરને (100 – ટકા) ગણીને તે મુજબ નફો શોધો (વિભાગ 21 જુઓ).

23. ઝડપી પુનરાવર્તન માટેના મુદ્દા

- એકમ પડતર પદ્ધતિ = આઉટપુટ કોસ્ટિંગ = સિંગલ આઉટપુટ કોસ્ટિંગ; એક જ ધોરણસરનો એકસરખો માલ બનાવવા માટે.
- એકમદીઠ પડતર = કુલ પડતર ÷ ઉત્પાદિત એકમ (સરેરાશ પડતર).
- પડતરપત્રકનો પ્રવાહ : પ્રાથમિક પડતર → કારખાના પડતર → ઉત્પાદન પડતર → વેચેલ માલની ઉત્પાદન પડતર → વેચાણ પડતર → વેચાણ.
- શરૂઆતનો સ્ટોક સંબંધિત પડતર વધારે છે; આખરનો સ્ટોક ઘટાડે છે.
- કાચા માલનો સ્ટોક સામગ્રી તબક્કે; WIP કારખાના પડતર તબક્કે; તૈયાર માલનો સ્ટોક ઉત્પાદન પડતર તબક્કે સમાયોજિત થાય છે.
- કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ બનાવેલા માલ પર; વેચાણ પરોક્ષ ખર્ચ વેચાયેલા માલ પર.
- આખરનો સ્ટોક હંમેશાં પડતર કિંમતે.
- ટકાવારીમાં પરોક્ષ ખર્ચ આપેલો હોય તો જણાવેલા આધાર પર લગાડો (મજૂરી/પ્રાથમિક પડતર/કારખાના પડતર/ઉત્પાદન પડતર).
- વેચાણ આપેલું હોય ત્યારે નફો બાકીની (balancing) રકમ છે; વેચાણ = પડતર + નફો.
- નાણાકીય હિસ્સા (વ્યાજ, કર, ડિવિડન્ડ, પાઘડી વગેરે) પડતરપત્રકમાંથી બાકાત રાખવામાં આવે છે.

24. સૂત્રોનો સારાંશ

માલસામાનનો વપરાશ = શરૂઆતનો સ્ટોક + ખરીદી + ગાડાભાડું – આખરનો સ્ટોક

પ્રાથમિક પડતર = સીધી સામગ્રી + સીધી મજૂરી + સીધા ખર્ચા

કારખાના પડતર = પ્રાથમિક પડતર + કારખાનાના પરોક્ષ ખર્ચ + શરૂઆતનું WIP – આખરનું WIP

ઉત્પાદન પડતર = કારખાના પડતર + વહીવટી પરોક્ષ ખર્ચ

વેચેલ માલની ઉત્પાદન પડતર = ઉત્પાદન પડતર + શરૂઆતનો તૈયાર માલ – આખરનો તૈયાર માલ

વેચાણ પડતર = વેચેલ માલની ઉત્પાદન પડતર + વેચાણ અને વિતરણ પરોક્ષ ખર્ચ

વેચાણ = વેચાણ પડતર + નફો (કે – નુકસાન)

એકમદીઠ પડતર = તે હિસ્સાની કુલ રકમ ÷ યોગ્ય એકમો (બનાવેલા/વેચાયેલા)

ટેન્ડર કિંમત = અંદાજિત કુલ પડતર + જોઈતો નફો